

Explaining the Philosophical Foundations of a Patient Person in the Holy Qur'an and Ways to Strengthen Patience

Seyyed Sadruddin Shariati | Associate Professor, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran

Ahmad Salahshouri | Associate Professor, Faculty of Psychology and Educational Sciences, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran

Ibrahim Naimi | Assistant Professor, Counseling Department of Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran

Afsaneh Tondrow* | PhD Student of Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran

Abstract

The current research was done with the aim of explaining the philosophical foundations of a patient person in the Holy Qur'an and ways to strengthen patience in elementary teachers. The method of the current research was qualitative and of the type of content analysis and Franken's analytical model. The present research consists of all the verses of the Holy Qur'an that deal with patience and the patient person, which were studied and analyzed by purposeful sampling and referring to its commentaries (Javadi Amoli's commentary). In order to collect information, an information collection form was used, and the results of conventional content analysis and inferential analysis of the present study showed that the philosophical foundations of the patient man in the foundations of ontology, epistemology, anthropology, values and aesthetics have shown examples in the verses. The strategies to strengthen patient people in primary teachers include asking for help from God and worshipping the secret of need, commanding patience and endurance, modeling and following models of patience, and reminding the effects and benefits of patience, which can be done by training and empowering teachers in these strategies. , led to strengthening their patience.

Keywords: Qur'an, Narration, Semantics, Opposition, Yamin, Shemal, Context.

* Corresponding Author: Afsanehtondrow@gmail.com

How to Cite: Sahriati S., MA., Selahshur, A., Naimi, I. & Tondrow, A. (2023). "Explaining the Philosophical Foundations of a Patient Person in the Holy Qur'an and Ways to Strengthen Patience", *Journal of Seraje Monir*, 13 (45), 55-84.

تبیین مبانی فلسفی انسان صبور در قرآن کریم و راهکارهای

تقویت صبر

سید صدرالدین شریعتی

دانشیار دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران

احمد سلحشوری

دانشیار روان‌شناسی و علوم تربیتی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران

ابراهیم نعیمی

استادیار مشاوره، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران

افسانه تندرو *

دانشجوی دکتری روان‌شناسی و علوم تربیتی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران

چکیده

پژوهش حاضر با هدف تبیین مبانی فلسفی انسان صبور در قرآن کریم و راهکارهای تقویت صبر در معلمان ابتدایی انجام شده است. روش پژوهش حاضر، کیفی و از نوع تحلیل محتوا و الگوی تحلیلی فرانکنا بوده است. جامعه پژوهش حاضر را کلیه آیات قرآن کریم که به صبر و انسان صبور پرداخته اند، تشکیل می‌دهد که با روش نمونه‌گیری هدفمند و مراجعه به تفسیرهای آن (تفسیر جوادی آملی) مطالعه و تجزیه و تحلیل شد. به منظور جمع‌آوری اطلاعات، از فیش جمع‌آوری اطلاعات استفاده گردید و نتایج تحلیل محتوای عرفی و تحلیل استنتاجی پژوهش حاضر نشان داد که مبانی فلسفی انسان صبور در مبانی هستی‌شناسی، معرفت‌شناسی، انسان‌شناسی، ارزش‌شناسی و زیباشناسی، مصادیقی را در آیات نشان داده است. راهکارهای تقویت انسان صبور در معلمان ابتدایی، شامل یاری خواستن از خداوند و عبادت و راز نیاز، سفارش به صبر و ایستادگی، الگوگیری و پیروی از الگوهای صبر و یادآوری آثار و فواید صبر و شکیبایی بوده است که می‌توان با آموزش و توانمندسازی معلمان در این راهکارها، منجر به تقویت صبر در آنان شد.

کلیدواژه‌ها: مبانی فلسفی صبر، انسان صبور، قرآن کریم.

۱. مقدمه

تعلیم و تربیت، عرصه‌ای فرهنگی اجتماعی به شمار می‌رود که در آن، عوامل متعدد و متنوعی ایفای نقش می‌کنند. سخن تعلیم و تربیت، بحث ساختن انسان‌هاست (ر.ک؛ سامی، مطوری و خنشا، ۱۳۹۸: ۱۱۷-۱۳۱). از یک سو، تربیت بنا دارد وضعیت موجود انسان را به وضعیت مطلوبی ارتقا بخشد. این امر باعث می‌شود وجود انسان و نحوه تعامل وی با موقعیت‌های فرهنگی — اجتماعی پیرامونش، به یکی از مؤلفه‌های تأثیرگذار در جریان تربیت تبدیل گردد. بنابراین، ارائه هر گونه طرحی برای اصلاح وضعیت موجود تربیتی، مسبوق به شناخت عناصر وجودی انسان و آگاهی از چگونگی تأثیر و تأثرهای عوامل اجتماعی فرهنگی بر ماهیت اوست. از سوی دیگر، در جریان تربیت، دانش‌ها و مهارت‌های ویژه‌ای به یادگیرنده آموزش داده می‌شود و همین امر، دانش را نیز به یکی از مؤلفه‌های محوری فرایند تعلیم و تربیت تبدیل می‌سازد. در حرفه معلمی، «صبر» نقش مهمی دارد. دیدگاه فلسفی به صبر، منجر به درک عمیق این خصلت و ویژگی شده، پایه‌های ادراکی و استدلالی صبر را روشن می‌کند و امکان تقویت و بهبود آن را نیز بالا می‌برد. بر این اساس، می‌توان ضمن تبیین مبانی فلسفی انسان صبور در قرآن کریم و راهکارهای تقویت صبر را در حرفه معلمی تصریح کرد که به کمک نظام تعلیم و تربیت و مهم‌ترین متولیان آن، یعنی «معلمان»، این خصلت متعالی انسانی در مخاطبان تقویت شود. صبر در بُعد تربیتی، موجب افزایش توان تحمل در برابر مشکلات می‌شود و کاربرد صبر موجب الفت و دوستی بین افراد می‌گردد. صبوری و بردباری، انسان را در قضاوت صحیح یاری می‌نماید و نقش مهمی در رسیدن انسان‌ها به فلاح و رستگاری دارد. فضیلت صبر نقش مهمی در شکل‌گیری شخصیت انسان ایفا می‌کند؛ چراکه هم با جنبه فردی و هم با جنبه اجتماعی انسان سروکار دارد. می‌توان نتیجه گرفت که هم رشد و سلامت فرد و هم رشد و سلامت اجتماع تا اندازه زیادی به این صفت پسندیده اخلاقی وابسته است.

از میان موضوعات پژوهشی در حوزه تعلیم و تربیت و فلسفه آن، مسئله صبر، از بُعد نظری و عملی اهمیت فراوانی دارد؛ چراکه در روایات اسلامی تأکید شده است نسبت صبر

به ایمان، مانند نسبت سر به بدن است. بنابراین، ضرورت دارد که با یک دید عمیق فلسفی در آیات قرآن کریم، صبر و انسان صبور و جایگاه آن در فلسفه تعلیم و تربیت بررسی شود. سرانجام، پژوهش حاضر از این حیث اهمیت دارد که شرایط را برای تحقق اهداف تربیت، شادکامی و آرامش افراد فراهم می‌آورد. با توجه به اهمیت والای صبر از دیدگاه اسلام و نقشی که صبر در تربیت دارد، باید توجه ویژه‌ای به آن شود و متصدیان امر آموزش، با فلسفه تربیتی صبر و اهمیت آن در امر تربیت آشنا شده، بتوانند زمینه هرچه بهتر تأثیر صبر بر تربیت را در بستر تعلیم و تربیت اسلامی فراهم سازند، به طور ویژه، برای معلمان ابتدایی که با دانش‌آموزان سنین پایین روبه‌رو هستند و موضوعات و تجارب مختلف آن‌ها برهم زنده آرامش‌شان است و زمینه‌های بی‌صبری را فراهم می‌کند. بنابراین، معلمان ابتدایی نه تنها خودشان در امر تعلیم و تربیت نیازمند صبر و بردباری بالایی در تعامل و فرصت‌آفرینی برای دانش‌آموزان هستند، بلکه می‌توانند صبر و بردباری در دانش‌آموزان ابتدایی را در کلاس درس تقویت نمایند. بدیهی است که بسیاری از خصلت‌ها و ویژگی‌های مثبت انسان در دوران دانش‌آموزی و در برهه‌های کودکی و نوجوانی شکل می‌گیرد و پرورش دانش‌آموز صبور، نیازمند معلمانی صبور است.

۱-۱. مفهوم‌شناسی صبر

«صبر» در لغت، ضدّ صفت «جَزَع» (فراهیدی، ۱۴۱۰ ق.: ذیل «صبر») و به معنای «حبس و بازداشتن» است (شهید ثانی، ۱۳۷۴) و در اصطلاح به معنی ثبات نفس و اطمینان آن، و مضطرب نگشتن آن در بلا یا و مصائب و نیز مقاومت کردن با حوادث و شداید» می‌باشد. نکته در خور تأمل این است که در زبان فارسی، برابر واژه صبر، شکیبایی، بردباری و خود کلمه صبر آمده است. در کتاب مصباح‌الشریعه، معنای اصطلاحی صبر چنین بیان شده است: «تَفْسِيرُ الصَّبْرِ مَا يَسْتَمِرُّ مَدَاقَهُ وَ مَا كَانَ عَنِ اضْطِرَابٍ لَا يُسَمَّى صَبْرًا» (مصباح‌الشریعه: ۱۸۵)؛ یعنی: «صبر، هر چیزی است که تلخ‌مزه باشد و مقارن اضطراب نباشد. پس هرچه تلخ باشد، و مقارن اضطراب باشد، آن را صبر نمی‌نامند». راغب در مفردات، در باب معنای اصطلاحی

صبر می گوید: «صبر عبارت است از وادار کردن نفس به انجام دادن آنچه عقل و شرع اقتضا می کند و بازداشتن از آنچه عقل و شرع نفی می کند» (راغب اصفهانی، ۱۳۷۵: ۳۷۲). با توجه به این تعریف، صبر صفت بازدارنده و عامی است که دو جهت عمده دارد: الف. از یک سو، گرایش های غریزی و نفسانی انسان را حبس و در قلمرو عقل و شرع محدود می کند. ب. از سوی دیگر، نفس را از مسئولیت گریزی در برابر عقل و شرع بازمی دارد و آن را وادار می کند که دشواری پابندی به وظایف الهی را بر خود هموار سازد. این حالت اگر به آسانی در انسان تحقق یابد، صبر، و هرگاه فرد خود را با مشقت به آن وادار سازد، تصبر نامیده می شود (ر.ک؛ رشاد، ۱۳۸۰: ۱۵۵).

۱-۲. صبر در قرآن کریم و روایات

قرآن کریم در آیه ای می فرماید: ﴿وَلَمَن صَبَرَ وَغَفَرَ إِنَّ ذَلِكَ لَمِنَ عَظْمِ الْأُمُورِ﴾ (شوری / ۴۳) کسی که صبر کند و ببخشد کار بزرگی انجام داده است. فرد صبور هنگام مصیبت ها و مشکلات، خداوند را به یاد می آورد: ﴿... وَبَشِّرِ الصَّابِرِينَ الَّذِينَ إِذَا أَصَابْتَهُمْ مُصِيبَةٌ قَالُوا إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ﴾ (البقره / ۱۵۶). فرد صبور در موقعیت های جهل و خشونت، با حلم و مدارا برخورد می کند: ﴿وَلَا تَسْتَوِ الْحَسَنَةُ وَلَا السَّيِّئَةُ ادْفَعْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ فَإِذَا الَّذِي بَيْنَكَ وَبَيْنَهُ عَدَاوَةٌ كَأَنَّهُ وَلِيٌّ حَمِيمٌ * وَمَا يُلْقَاهَا إِنَّا الَّذِينَ صَبَرُوا وَمَا يُلْقَاهَا إِنَّا ذُو حَظٍّ عَظِيمٍ﴾ (الفصلت / ۳۴—۳۵)؛ فرد صبور در کارها مقاومت بیشتری دارد و هر فرد صبور، کار چندین نفر غیر صبور را انجام می دهد: ﴿يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى الْقِتَالِ إِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ عِشْرُونَ صَابِرُونَ يَغْلِبُوا مِائَتِينَ وَإِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِائَةٌ يَغْلِبُوا أَلْفًا مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ﴾ (الأنفال / ۶۵). فرد صبور اگر به درستی کاری اطمینان داشته باشد، به گفته های بی اساس دیگران توجه نمی کند: ﴿إِنْ تَمَسَسْتُمْ حَسَنَةً تَسْؤُهُمْ وَإِنْ تُصِيبْكُمْ سَيِّئَةٌ يَفْرَحُوا بِهَا وَإِنْ تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا لَا يَضُرُّكُمْ كَيْدُهُمْ شَيْئًا إِنَّ اللَّهَ بِمَا يَعْمَلُونَ مُحِيطٌ﴾ (آل عمران / ۱۲۰). صابر در برابر زخم زبان، تهمت و ناسزای افراد جاهل با بردباری برخورد می کند: ﴿وَاصْبِرْ عَلَىٰ مَا يَقُولُونَ وَاهْجُرْهُمْ هَجْرًا جَمِيلًا﴾ (المزمل / ۱۰). فرد صبور، موقع دزدیده شدن،

مفقود شدن یا از بین رفتن اموالش و از دست دادن عزیزانش، بیش از حد بی‌تابی نمی‌کند: ﴿وَتَبْلُوتَكُمْ بِشْيءٍ مِّنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَنَقْصٍ مِّنَ الْأَمْوَالِ وَالْأَنْفُسِ وَالثَّمَرَاتِ وَبَشِّرِ الصَّابِرِينَ﴾ (البقره / ۵۵). یا هنگام بیماری، فقر و تنگ‌دستی، خویشتن‌داری خود را از دست نمی‌دهد: ﴿وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ وَحِينَ الْبَأْسِ أُولَئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ﴾ (البقره / ۱۷۷) و در برابر نیازهای فیزیولوژیک، خودکنترلی بیشتری از خود نشان می‌دهد: ﴿...لَنْ نَصْبِرَ عَلَىٰ طَعَامٍ وَاحِدٍ فَادْعُ لَنَا رَبِّكَ يُخْرِجْ لَنَا مِمَّا تُنْبِتُ الْأَرْضُ مِنْ بَقْلِهَا وَقِثَّائِهَا وَفُومِهَا وَعَدَسِهَا وَبَصَلِهَا...﴾ (البقره / ۶۱) و در موقعیت‌های تنش‌زا می‌تواند خشم خود را کنترل کند: ﴿لَّذِينَ يُنْفِقُونَ فِي السَّرَّاءِ وَالضَّرَّاءِ وَالْكَاطِمِينَ الْغَيْظِ وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ﴾ (آل عمران / ۱۳۴).

۱-۳. پیشینه پژوهش

نصر و پاسالاری (۱۳۹۹) در مقاله‌ای با عنوان «ارتباط متقابل صبر و علم و تأثیر آن در فرایند تعلیم»، اشاره می‌کنند که در بین فضایل اخلاقی، فضیلت‌های صبر و تعلیم (یادگیری) به دلیل کارایی و کارآمدی آن، اهمیت فوق‌العاده‌ای دارند. در آیات قرآن کریم و روایات اهل بیت (ع)، به کنار هم بودن این دو فضیلت و جایگاه والای آن اشاره شده است. اگرچه فضایل اخلاقی مانند تکه‌های پازل هستند که باید در کنار هم قرار گیرند.

مونسان (۱۳۹۹) در مقاله‌ای با عنوان «صبر و جلوه‌های آن در به ثمر رسیدن نفس انسانی به کمال مطلوب در قرآن کریم» بیان می‌کنند که از منظر جهانی‌بینی توحیدی، انسان مسافری است که رهسپار لقای خداوند سبحان است و بزرگ‌ترین سلاحی که انسان در این سفر باید به آن مسلح شود و زره‌ای پولادین برای خودش بسازد، صبر است. در این پژوهش، جایگاه‌های صبر در قرآن کریم بررسی می‌شود و شناختی از این صفت برجسته به دست می‌آید.

علاءالدین و ستوده‌نیا (۱۳۹۸) در پژوهش خود با عنوان «سیر تحلیلی رفتار صبر به ترتیب نزول و کاربست‌های آن در تربیت اعتقادی»، به این نتیجه رسیده‌اند که صبر از جمله رفتارهای مهم بنیادی قرآن است که ارتباط تنگاتنگی با حوزه تربیت اعتقادی دارد. بررسی

تبیین مبانی فلسفی انسان صبور در قرآن کریم و راهکارهای تقویت صبر؛ صدرالدین شریعتی و همکاران | ۶۱

هندسه شکل‌گیری این رفتار اعتقادی، سیر تطور صبر به ترتیب نزول و طرح اقتضانات خاصی که موجب نزول آیات گردیده، بررسی شده‌است و در آن، تأکید بر ترسیم کاربست‌های رفتار صبر در شکل دهی، استمرار، پایداری و تثبیت تربیت اعتقادی است. خداوردی (۱۳۹۷) در مقاله‌ای با عنوان «بررسی انواع صبر در آیات و روایات» که با روش توصیفی — کتابخانه‌ای انجام شده‌است، به بررسی اقسام صبر پرداخته، نتیجه می‌گیرد که آیات متعددی از قرآن کریم در تشریح و تبیین صبر سخن می‌گویند و برخی از آیات نیز اقسام صبر را در سه قسم «صبر بر معصیت»، «صبر بر مصیبت»، «صبر بر اطاعت» تقسیم نموده‌است.

صالحی حاجی آبادی و هادی (۱۳۹۷) در پژوهشی با عنوان «معناشناسی صبر در قرآن» به معناشناسی مفهوم صبر در قرآن در سه گام «معناشناسی واژگانی»، «میدان‌های معناشناسی» و «مطالعات متنی» می‌پردازد. نتیجه اینکه این واژه پیش از اسلام نیز کاربرد داشته‌است و معنای اصلی واژه صبر و دیگر واژه‌های مترادف آن، همان استقامت و بردباری است و تطورات معنایی واژگانی نداشته‌است، ولی بر اساس جهان‌بینی اسلامی، این واژه تطور معنایی والای اخلاقی دارد و ارزش‌های دنیوی و اخروی برای آن ترسیم شده‌است.

به طور کلی، بررسی مبانی نظری و پژوهشی پیرامون صبر نشان داده که بیشتر ماهیت و ویژگی‌های صبر مورد توجه پژوهش‌های مختلف بوده‌است و کمتر پژوهشی به مبانی فلسفی صبر و انسان صبور وارد شده‌است. مبانی فلسفی در عرصه‌های مشخصی، مانند زمینه‌های جهان‌شناسی، معرفت‌شناسی، زیباشناسی، انسان‌شناسی و ارزش‌شناسی نیازمند تحلیل و بررسی است، تا بتواند چنین زیربناهایی برای صبر فراهم کند. از یک سو، معلمان دوره ابتدایی به سبب دشواری ارتباط با دانش‌آموزان کم‌سن و سال و پر جنب و جوش، نیازمند صبر و بردباری بالایی هستند، تا بتوانند ظرف و فضای تعلیم و تربیت مناسبی برای دانش‌آموزان فراهم کنند و در عین حال، منجر به محدودیت و کنترل بیش از حد آنان نشوند. از سوی دیگر، بتوانند صبر و ویژگی‌های مترتب بر آن را به دانش‌آموزان آموزش دهند و آن‌ها را با خصلت‌های صبر و بردباری آشنا کنند. بررسی مبانی نظری، از جمله

مفهوم‌شناسی صبر، صبر در قرآن و روایات و بررسی پژوهش‌های قبلی، این دیدگاه را ایجاد می‌کند که مبانی فلسفی انسان صبور به شکل دقیق‌تری بررسی گردد و دیدگاهی فلسفی به مقوله مهم صبر و راهکارهای حاصل از آن، برای حساس‌ترین دوره تعلیم و تربیت و متولیان آن فراهم گردد.

۴-۱. روش (Method)

پژوهش حاضر از لحاظ هدف، کاربردی و از لحاظ رویکرد کیفی است. روش تحقیق کیفی شامل گردآوری و تحلیل داده‌های غیرعددی برای شناخت مفاهیم، دیدگاه‌ها و تجارب مختلف است. در این پژوهش که از جمله پژوهش‌های کیفی متنی به شمار می‌رود، جامعه و نمونه آماری به معنای مصطلح دارد و حیطه پژوهش آن، کلیه آیاتی از قرآن کریم است که حاوی معنا و مفهوم صبر و انسان صبور هستند که با روش نمونه‌گیری هدفمند و مراجعه به تفسیرهای آن (تفسیر جواد آملی) مورد مطالعه و تجزیه و تحلیل قرار خواهد گرفت.

ابزار جمع‌آوری اطلاعات در پژوهش حاضر، فیش بود، به گونه‌ای که در این فیش‌ها، متون مرتبط با موضوع پژوهش و اطلاعات معرف و کتابشناسی آن ثبت گردد. بدین صورت، مشخص خواهد شد که چه مطلبی از کدام آیه قرآن استخراج گردیده است. بررسی صحت و درستی یافته‌های پژوهش به وسیله خود محقق، کمک متخصصان و در مقایسه با منابع و مستندات موضوع پژوهش به دنبال این است که اعتبار پژوهش را مشخص کرده، اطمینان در درستی انجام و نتایج آن به وجود بیاورد. پاسخ به سؤالات پژوهش به تدریج انجام شده، به طور مشخص اقدامات زیر برای تأمین اعتبار پژوهش مدنظر بوده است.

۵-۱. فرایند ساخت یافته نگارش و تدوین یافته‌ها

با کمک این روش، منابع به طور مشخص بررسی و به شکلی نظام‌مند تحلیل شده است. برای این منظور، تمام آیاتی که اصطلاحات «صبر»، «صبور» و «انسان صبور» را در خود

تبیین مبانی فلسفی انسان صبور در قرآن کریم و راهکارهای تقویت صبر؛ صدرالدین شریعتی و همکاران | ۶۳

داشته، احصا شده‌است و به ترتیب آیات، در سوره‌ها و شأن نزول و تفسیر آن‌ها کدگذاری گردیده‌است، تا ضمن دور نشدن از معنای آیات، تفاسیر و زمینه نزول آن‌ها نیز مورد توجه قرار گیرد.

۶-۱. بازبینی و ممیزی به وسیله متخصصان

در این روش، کدهای استخراج شده و یافته‌های پژوهش در اختیار متخصصان فلسفه تعلیم و تربیت، از جمله اساتید محترم راهنما و مشاور قرار گرفته‌است و نکات اصلاحی دریافت شده‌است، تا این اطمینان حاصل شود که فرایند اجرا و نتایج، از اعتبار مناسبی برخوردار است.

در این پژوهش، از روش تحلیل محتوای عرفی برای تحلیل داده‌ها استفاده شد و واحد تحلیل در این تحلیل محتوا، آیات شامل واژه «صبر» و نیز معنای آن هستند. تحلیل محتوای عرفی با رویکردی استقرایی از درون کدها، مفاهیم و مقوله‌ها را شناسایی می‌کند و مفهوم کلان را شکل می‌دهد.

۷-۱. یافته‌ها

یافته‌های پژوهش با تمرکز بر تبیین مبانی فلسفی انسان صبور و راهکارهای تقویت صبر در معلمان ابتدایی، تدوین، و مبانی فلسفی انسان صبور در قرآن کریم بررسی شده‌است و عرصه‌های مختلف مبانی فلسفی، از جمله مبانی هستی‌شناختی، معرفت‌شناختی، ارزش‌شناختی، انسان‌شناختی و زیباشناختی، مورد بررسی قرار گرفته، در ادامه، به تفکیک بیان شده‌است.

۲. مبانی هستی‌شناختی

در پژوهش حاضر، هستی در ارتباط با «صبر» بدین صورت شناخته می‌شود که اگر هستی با صبر، به‌ویژه آن صبر و شکیبایی که با باورها و اعتقادات قوی به خدا و روز قیامت پشتیبانی شود، درک درستی از هستی و زندگی انسان در او ایجاد می‌کند. انسان در برابر نیکی‌هایی

که انجام می‌دهد، پاداش دریافت خواهد کرد. همچنان که در آیه ۲۴ سوره رعد بیان شده است، قیامت جزء کلیدی از هستی است که صابران در آن روز به نتیجه صبر خود می‌رسند. علاوه بر این، صبر با نظام هستی، خالق آن و پایان دنیا نیز ارتباط دارد؛ همچنان که در آیه ۱۲۸ سوره اعراف یاد شده است: ﴿قَالَ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِ اسْتَعِينُوا بِاللَّهِ وَاصْبِرُوا إِنَّ الْأَرْضَ لِلَّهِ يُورِثُهَا مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ﴾ (الأعراف / ۱۲۸)؛ یعنی: «موسی به قوم خود گفت: از خدا یاری خواهید و صبر کنید که زمین، ملک خداست و آن را به هر کس از بندگان خود خواهد، به میراث دهد و حسن عاقبت مخصوص اهل تقواست». بنابراین، قرآن صبر را با این مفاهیم گره می‌زند و تصویری از هستی و انسان در آن ایجاد می‌کند که در آن، صبر لازمه حیات متعالی انسان است. همچنین، صبر به عنوان فراخوانی برای پاداش الهی، وسیله تحقق نتایج، وسیله آمرزش الهی، عاقبت‌بخیری و پاداش الهی و وسیله تحقق آمال و خواسته‌ها تعریف شده است.

۳. مبانی معرفت‌شناختی

یکی دیگر از عرصه‌های مبانی فلسفی صبر، مبانی معرفت‌شناختی پیرامون آن است که به تبیین دیدگاهی فلسفی درباره صبر می‌انجامد. مفاهیمی که از تحلیل محتوای عرفی آیات می‌توان استنباط کرد، نشان از پیوند معرفت و صبر است، بدین گونه که صبر مبتنی بر شناخت و معرفت، و نیز پدیده‌ای است که بر پایه باور و ایمان آگاهانه محقق می‌گردد. شناخت ماهیت صبر و روش‌های درک آن به عنوان مبانی معرفت‌شناختی این مفهوم، نشان می‌دهد که صبر با امید و پیروزی گره خورده است و نسبت مستقیمی با دوستی با خدا و رسول خدا دارد و سرانجام، صبر منجر به جلوگیری از نزاع‌ها و سُستی در کارها می‌گردد. این مجموعه مفاهیم کمک می‌کند که روش‌شناسی شناخت صبر، از این مفاهیم استفاده نماید و تصویر درستی از صبر در اختیار قرار دهد؛ به عنوان مثال، در آیه ۱۴۶ سوره آل عمران آمده است: ﴿وَكَأَيِّنْ مِنْ نَبِيٍّ قَاتَلَ مَعَهُ رِبِّيُّونَ كَثِيرًا فَمَا وَهَنُوا لِمَا أَصَابَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَمَا ضَعُفُوا وَمَا اسْتَكَانُوا وَاللَّهُ يُحِبُّ الصَّابِرِينَ﴾ (آل عمران / ۱۴۶)؛ یعنی: «و چه بسیار

تبیین مبانی فلسفی انسان صبور در قرآن کریم و راهکارهای تقویت صبر؛ صدرالدین شریعتی و همکاران | ۶۵

پیامبرانی که همراه او توده‌های انبوهی کارزار کردند و در برابر آنچه در راه خدا بدیشان رسید، سُستی نوزیدند و ناتوان نشدند و تسلیم [دشمن] نگردیدند و خداوند شکیبایان را دوست دارد». بنابراین، خداوند صابران را دوست دارد و نشان می‌دهد که درک صبر، نیازمند ایمان و باور به باری تعالی است و درک درست انسان صبور، درک درستی از باور و اعتقاد به خداوند و ارتباط با خداوند است.

۴. مبانی ارزش‌شناختی

مبانی ارزش‌شناختی از این نظر که به تعریف ارزش می‌انجامد، در تبیین مبانی فلسفی صبر ضرورت دارد. این دیدگاه کمک می‌کند که بُعد فلسفی ارزشمند بودن صبر مورد واکاوی قرار گیرد و تبیین گردد که صبر، پدیده و خصیلتی باارزش است. مبانی ارزش‌شناسی به ارزشمند بودن و دلایل ارزشمندی پدیده‌ها، واقعی یا غیرواقعی بودن ارزش‌ها و مانند آن است که مصادیق متعددی نشان داده‌است که انسان صبور با صفت صبری که از خود نشان می‌دهد، ارزشمند است و به عنوان یک ارزش واقعی از صبر یاد شده‌است. مفاهیم متعددی از آیات قرآن کریم شناسایی شد که نشان‌دهنده ارزش صبر و شکیبایی است. از جمله آن‌ها می‌توان به این موارد اشاره کرد: «صبر و شکیبایی ارزش آفرین برای نبوت»، «صبر و شکیبایی عملی ارزشمند و شایسته پاداش»، «عباد الرحمن، انسان‌های در مقام بندگی و صبر»، «صبر سرچشمه دور شدن بدی‌ها و وسیله دریافت پاداش الهی»، «شکیبایی عملی ارزشمند و شایسته پاداش»، «صبر وسیله هدایت، درود و رحمت پروردگار»، «شکیبایی، وسیله عاقبت‌بخیری و پاداش الهی»، و «صبر وسیله تحقق وعده‌های پروردگار». همه این‌ها مفاهیمی نشانگر ارزش صبر و اهتمام به آن در قرآن هستند به عنوان مثال، در آیه ۱۴۶ سوره آل عمران، چنین بیان شده‌است: ﴿وَكَأَيِّنْ مِنْ نَبِيٍّ قَاتَلَ مَعَهُ رِيثُونَ كَثِيرٌ فَمَا وَهَنُوا لِمَا أَصَابَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَمَا ضَعُفُوا وَمَا اسْتَكَانُوا وَاللَّهُ يُحِبُّ الصَّابِرِينَ﴾؛ یعنی: «و چه بسیار پیامبرانی که همراه او توده‌های انبوه کارزار کردند و در برابر آنچه در راه خدا بدیشان رسید، سُستی نوزیدند و ناتوان نشدند و تسلیم [دشمن] نگردیدند و خداوند شکیبایان را دوست دارد».

این آیه بیانگر ارزش ذاتی و حقیقی صبر و شکیبایی است که باری تعالی نیز بر آن صحه گذاشته است.

۵. مبانی انسان‌شناسی

عرصه‌های مختلف فلسفی به تبیین مبانی صبر از دیدگاه فلسفی می‌پردازند و انسان‌شناسی به سبب پرداختن به انسان و ویژگی‌های طبیعی او و نیز سرنوشت و کمالی که در انتظار اوست، انتظار می‌رود به شکل بیشتر و دقیق‌تری بتواند صبر را مورد بررسی قرار دهد. در آیه ۱۷۵ سوره بقره اشاره شده است: ﴿أُولَئِكَ الَّذِينَ اشْتَرُوا الضَّلَالَةَ بِالْهُدَىٰ وَالْعَذَابَ بِالْمَغْفِرَةِ فَمَا أَصْبَرَهُمْ عَلَى النَّارِ﴾؛ یعنی: «اینانند که گمراهی را به جای هدایت، و عذاب را به عوض آمرزش خریده‌اند. شگفتا! چه شکیبایند بر آتش!». این تأکیدها نشان می‌دهد که انسان موجودی است که به صبر، آمرزیده شدن و مانند آن گرایش دارد و در ارتباط با صبر انسان می‌تواند در ارتباط با خودش صبر را یک پدیده مثبت و مؤثر در حق خودش بداند و تعریف کند.

۶. مبانی زیباشناسی

تبیین صبر و رفتارهای حاصل از آن به عنوان یک رفتار مورد پسند و مقبول که به زیبایی شناخته شود، بعد دیگری از مبانی فلسفی صبر را به تصویر می‌کشد. رفتار صبورانه و نشان دادن خصلت صبر و شکیبایی، یک رفتار زیبا قضاوت شده است که نشان می‌دهد این عمل، مبانی زیباشناسی خاص خود را دارد. صبر منجر به جلوگیری از بی‌تابی و کنترل جزع و فزع‌ها شده، انسان را بر دافعه‌ها و جاذبه‌ها مسلط می‌کند. این رفتار، زیبا قضاوت می‌شود و نماینده یک رفتار توسعه یافته و متعالی است.

در آیه ۵ سوره معارج بیان شده است: ﴿فَاصْبِرْ صَبْرًا جَمِيلًا﴾؛ یعنی: «پس با شکیبایی زیبا صبر کن». می‌توان چنین نتیجه گرفت که صبر، یک عمل زیباست و بر اساس شاخص‌های زیباشناسی رفتاری، صبر کردن مبانی و زیربنای زیباشناسی دارد، به صورتی که هر کسی

تبیین مبانی فلسفی انسان صبور در قرآن کریم و راهکارهای تقویت صبر؛ صدرالدین شریعتی و همکاران | ۶۷

با چنین رفتاری مواجه شود، بر زیبایی این نوع رفتار و ابعاد و اجزایش صحنه خواهد گذاشت.

در آیه ۱۸ سوره یوسف آمده است: ﴿وَجَاءُوا عَلَى قَمِيصِهِ بِدَمٍ كَذِبٍ قَالَ بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ أَنْفُسُكُمْ أَمْراً فَصَبْرٌ جَمِيلٌ وَاللَّهُ الْمُسْتَعَانُ عَلَى مَا تَصِفُونَ﴾؛ یعنی: «و خونی دروغین بر پیراهنش آوردند. گفت: چنین نیست که می گوئید، بلکه نفس شما کاری در نظرتان آراست. در این حال، صبر نیکوست و خداست که بر آنچه شما شرح می دهید، از او یاری خواسته می شود». می توان از این آیه نیز استنباط نمود که صبر یک رفتار و عمل زیبا در برابر ناخوشی ها و ناگواری های زندگی است. مبانی زیباشناسی به صبر، نه تنها آن را یک رفتار همراه با زیبایی بیان می نماید، بلکه نتایج زیبایی نیز ایجاد می کند، پاداش الهی به همراه دارد، سبب آموزش و مغفرت می شود و چنین دستاوردهای متعالی نیز به ارمغان می آورد. بر این اساس، تحلیل عرفی انجام شده نشان می دهد که صبر مبانی و زیربنایی ارزشی دارد که در قرآن کریم نیز بر این ارزش تأکید شده است.

جدول ۴-۲. استخراج کدها و مقوله های مبانی فلسفی صبر در قرآن کریم

مقوله	مفهوم	کد	واحد معنا
مبانی هستی شناسی	پاداش نیکی در برابر صبر	دریافت پاداش از صبر و شکیبایی	﴿قُلْ يَا عِبَادِ الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا رَبَّكُمْ لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا فِي هَذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةٌ وَأَرْضُ اللَّهِ وَاسِعَةٌ إِنَّمَا يُوَفَّى الصَّابِرُونَ أَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ﴾ (الزمر / ۱۰)؛ «برای کسانی که در این دنیا نیکی کرده اند، پاداش نیکی است و زمین خدا وسیع است (اگر در فشار سران کفر بودید، مهاجرت کنید) که صابران اجر و پاداش خود را بی حساب دریافت می کنند».
	باور به روز قیامت	چه نیکوست عاقبت آن سرا	﴿سَلَامٌ عَلَيْكُمْ بِمَا صَبَرْتُمْ فَنِعْمَ عُقْبَى الدَّارِ﴾ (الرعد / ۲۴)؛ «فرشتگان در

		قیامت به آنان می گویند: سلام بر شما برای صبر و استقامتتان. چه نیکوست عاقبت آن سرا(ی جاویدان)».
۱. خداشناسی همراه با صبر و شکیبایی ۲. فرجام و عاقبت دنیا برای صابران و پرهیزگاران	صبر و شکیبایی کنید که زمین از آن خداست.	﴿قَالَ مُوسَى لِقَوْمِهِ اسْتَعِينُوا بِاللَّهِ وَاصْبِرُوا إِنَّ الْأَرْضَ لِلَّهِ يُورِثُهَا مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَلِلْعَاقِبَةِ الْمُؤْتَمِنِينَ﴾ (الأعراف / ۱۲۸)؛ «موسی به قوم خود گفت: از خدا یاری جوید و شکیبایی کنید که زمین از آن خداست. آن را به هر یک از بندگانش که بخواهد، می دهد و فرجام برای پرهیزگاران است» (الأعراف / ۱۲۸).
صبر، فراخوان پاداش الهی	در برابر شکیبایی و صبرشان به آنان پاداش داده می شود.	﴿سَلَامٌ عَلَيْكُمْ بِمَا صَبَرْتُمْ فَنِعْمَ عُقْبَى الدَّارِ﴾ (المرعد / ۲۴)؛ «(آری)، آن ها (عباد الرحمن) هستند که درجات عالی بهشت در برابر شکیبایی و صبرشان به آنان پاداش داده می شود و در آن با تحیت و سلام روبه رو می شوند».
صبر کردن وسیله تحقق نتایج	صبر کن، خدا پاداش نیکو کاران را ضایع نمی کند.	﴿وَاصْبِرْ فَإِنَّ اللَّهَ لَا يَضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ﴾ (هود / ۱۱۵)؛ «و صبر کن که خدا پاداش نیکو کاران را ضایع نمی گرداند».
صبر کردن و کارهای شایسته، وسیله آمرزش و پاداش الهی	مگر کسانی که صبر کنند و کارهای شایسته انجام دهند.	﴿إِنَّا الَّذِينَ صَبَرُوا وَعَمَلُوا الصَّالِحَاتِ أُولَئِكَ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَأَجْرٌ كَبِيرٌ﴾ (هود / ۱۱)؛ «مگر کسانی که صبر کنند و کارهای شایسته انجام دهند، برای آنان آمرزش و پاداشی بزرگ است».
صبر وسیله تحقق آمال و خواسته ها	صبر کن که خداوند همه آنها را به من برساند.	﴿قَالَ بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ أَنْفُسُكُمْ أَمْراً فَصَبِرْ جَمِيلٌ عَسَى اللَّهُ أَنْ يَأْتِيَنِي بِهِمْ جَمِيعاً إِنَّهُ هُوَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ﴾ (یوسف / ۸۳)؛ «فرمود: بلکه خود شما از شما مطلبی

			خواسته‌اند. پس صبر کن که خداوند همه آن‌ها را به من برساند».
مبانی معرفت‌شناسی	صبر مبتنی بر شناخت و معرفت	تو نمی‌توانی با من شکیبایی کنی.	﴿قَالَ إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا﴾ (الکهف / ۶۷)؛ «خضر گفت: تو هرگز نمی‌توانی با من شکیبایی کنی! (ولی موسی قول داد که شکیبیا خواهم بود)».
	صبر مبتنی بر باور و ایمان آگاهانه	صبر همراه با اطلاع، باور و ایمان به روز رستاخیز	﴿قَالَ الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلَاقُوا اللَّهَ كَمِ مِّنْ فَئَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فَئَةً كَثِيرَةً بِإِذْنِ اللَّهِ وَلِلَّهِ مَعَ الصَّالِحِينَ﴾ (البقره / ۲۴۹)؛ «آن‌ها که به روز رستاخیز ایمان (قوی) داشتند، گفتند: چه بسیار گروه‌های کوچکی که به فرمان خدا بر گروه‌های عظیمی پیروز شدند؛ و خداوند (همراه) با صابران (و یار استقامت‌کنندگان) است».
	صبر مبتنی بر امید و پیروزی	صبر عامل نصرت و پیروزی	﴿بَلَىٰ إِنْ تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا وَيَلْتُوكُم مِّنْ قُورِهِمْ هَذَا يُمْدِدْكُمْ رَبُّكُمْ بِخَمْسَةِ آلَافٍ مِّنَ الْمَلَائِكَةِ مُسَوِّمِينَ﴾ (آل عمران / ۱۲۵)؛ «بلی، اگر صبر و مقاومت پیشه کنید و پرهیزکار باشید، چون کافران بر سر شما شتابان بیایند، خدا پنج‌هزار فرشته را با پرچمی که نشان مخصوص سپاه اسلام است، به مدد شما می‌فرستد».
	صبر دوستی با خدا	صابران دوستان و محبوبان خدا	﴿وَكَايْنٍ مِّنْ نَّبِيٍّ قَاتَلَ مَعَهُ رِيبُونَ كَثِيرٌ فَمَا وَهَنُوا لِمَا أَصَابَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَمَا ضَعُفُوا وَمَا اسْتَكَانُوا وَاللَّهُ يُحِبُّ الصَّابِرِينَ﴾ (آل عمران / ۱۴۶)؛ «صابران را در زمره دوستان و محبوبان خود یاد می‌کند».
	۱. صبر، اطاعت از خدا و رسول خدا	صبر کنید که خدا با صابران است.	﴿وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَلَا تَنَازَعُوا فَتَفْشَلُوا وَتَذْهَبَ رِيحُكُمْ وَأَصْبِرُوا إِنَّ اللَّهَ مَعَ

	<p>۲. صبر، جلوگیری از نزاع و سُستی در کارها</p>		<p>الصَّابِرِينَ ﴿الأنفال / ۴۶﴾؛ «و از خدا و پیامبرش اطاعت کنید و با هم نزاع نکنید که سُست شوید و مهابت شما از بین برود و صبر کنید خدا با صابران است».</p>
	<p>صبر، زمینه‌ای برای معرفت و آگاهی</p>	<p>پیش از این نه تو آن را می‌دانستی و نه اقوام تو. صبر کن.</p>	<p>﴿تِلْكَ مِنْ أَنْبَاءِ الْغَيْبِ نُوحِيهَا إِلَيْكَ مَا كُنْتَ تَعْلَمُهَا لَنْتَ وَنَا قَوْمِكَ مِنْ قَبْلِ هَذَا فَاصْبِرْ إِنَّ الْعَاقِبَةَ لِلْمُتَّقِينَ﴾ (هود، ۴۹)؛ «پیش از این نه تو آن را می‌دانستی و نه اقوام تو. صبر کن که فرجام از آن تقوایبشگان است».</p>
<p>مبانی انسان‌شناسی</p>	<p>انسان صبور، هدایت‌طلب و آموزش‌خواه</p>	<p>چه اندازه باید بر آتش شکبیا باشند.</p>	<p>﴿أُولَئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الضَّلَالَةَ بِالْهُدَىٰ وَالْعَذَابِ بِالْمَغْفِرَةِ فَمَا أَصْبَرَهُمْ عَلَى النَّارِ﴾ (البقره / ۱۷۵)؛ «آنان همان کسانی هستند که گمراهی را به هدایت، و عذاب را به آموزش خریدند. پس به‌راستی چه اندازه باید بر آتش شکبیا باشند».</p>
<p>مبانی آموزش‌شناسی</p>	<p>صبر و شکبیبایی، آموزش آفرین برای نبوت</p>	<p>چون شکبیبایی کردند و به آیات یقین داشتند، از پیشوایان قرار دادیم.</p>	<p>﴿وَجَعَلْنَا مِنْهُمْ أُمَّةً يَهْدُونَ بِأَمْرِنَا لَمَّا صَبَرُوا وَكَانُوا بِآيَاتِنَا يُوقِنُونَ﴾ (السجده، ۲۴)؛ «و چون شکبیبایی کردند و به آیات ما یقین داشتند، برخی از آنان را پیشوایانی قرار دادیم که به فرمان ما (مردم را) هدایت می‌کردند».</p>
	<p>صبر و شکبیبایی، عملی ارزشمند و شایسته پاداش</p>	<p>کسانی که شکبیبایی کردند.</p>	<p>﴿وَلَنَجْزِيَنَ الَّذِينَ صَبَرُوا أَجْرَهُم بِأَحْسَنِ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ﴾ (النحل / ۹۶)؛ «و قطعاً کسانی را که شکبیبایی کردند، به بهتر از آنچه عمل کردند، پاداش خواهیم داد».</p>

	<p>عبدالرحمن در درجات عالی بهشت به خاطر صبر و شکیبایی</p>	<p>﴿أُولَئِكَ يُجْزَوْنَ الْغُرْفَةَ بِمَا صَبَرُوا وَيَلْقَوْنَ فِيهَا تَحِيَّةً وَسَلَامًا﴾ (الفرقان / ۷۵)؛ «(آری)، آن‌ها (عبدالرحمن) هستند که درجات عالی بهشت در برابر شکیبایی و صبرشان به آنان پاداش داده می‌شود و در آن با تحیت و سلام روبه‌رو می‌شوند».</p>
	<p>صبر، سرچشمه دور شدن بدی‌ها و دریافت پاداش الهی</p>	<p>﴿أُولَئِكَ يُؤْتَوْنَ أَجْرَهُمْ مَرَّتَيْنِ بِمَا صَبَرُوا وَيَدْرَءُونَ بِالْحَسَنَةِ السَّيِّئَةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنفِقُونَ﴾ (القصص / ۵۴)؛ «آنانند که به (پاس) آن که صبر کردند و (برای آن که) بدی را با نیکی دفع می‌نمایند و از آنچه روزی‌شان داده‌ایم، انفاق می‌کنند دو بار پاداش خواهند یافت».</p>
	<p>شکیبایی، عملی ارزشمند و شایسته پاداش</p>	<p>﴿قُلْ يَا عِبَادِ الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا رَبَّكُمْ لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا فِي هَذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةٌ وَأَرْضُ اللَّهِ وَاسِعَةٌ إِنَّمَا يُوَفَّى الصَّابِرُونَ أَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ﴾ (الزمر / ۱۰)؛ «بی‌تردید، شکیبایان پاداش خود را بی‌حساب (و) به تمام خواهند یافت».</p>
	<p>صبر، وسیله هدایت، درود و رحمت پروردگار</p>	<p>﴿وَكَايْنٍ مِّنْ نَّبِيٍّ قَاتَلَ مَعَهُ رِبِّيُّونَ كَثِيرٌ فَمَا وَهَنُوا لِمَا أَصَابَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَمَا ضَعُفُوا وَمَا اسْتَكَانُوا وَاللَّهُ يُحِبُّ الصَّابِرِينَ﴾ (آل عمران / ۱۴۶)؛ «چه بسیار رخ داده که پیغمبری جمعیت بسیار (از پیروانش) همراه او جنگیدند و با این حال، اهل ایمان با سختی‌هایی که در راه خدا به آن‌ها رسید، هرگز بیمناک و زبون نشدند و سر زیر بار دشمن فرونیامورند».</p>

			و (صبر و ثبات پیش گرفتند، که خدا صابران را دوست می‌دارد).
	شکیبایی، وسیله عاقبت‌بخیری و پاداش الهی	شکیبا باش که خداوند پاداش نیکوکاران را ضایع نمی‌کند.	﴿وَاصْبِرْ فَإِنَّ اللَّهَ لَا يَضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ﴾ (هود/۱۱۵)؛ «و شکیبا باش که خداوند پاداش نیکوکاران را ضایع نمی‌کند».
	صبر، وسیله تحقق وعده‌های پروردگار	به پاس آنکه صبر کردند، وعده نیکوی پروردگار تحقق یافت.	﴿وَوَقَّمتْ كَلِمَتَ رَبِّكَ الْحُسْنَىٰ عَلٰی بَنِي إِسْرَائِيلَ بِمَا صَبَرُوا﴾ (الأعراف/۱۳۷)؛ «و به پاس آنکه صبر کردند، وعده نیکوی پروردگار به فرزندان اسرائیل تحقق یافت».
معانی زیباشناسی	صبر، یک عمل زیبا	صبر جمیل و زیبا	﴿فَاصْبِرْ صَبْرًا جَمِيلًا﴾ (المعارج/۵)؛ «پس صبر کن؛ صبری جمیل و زیبا (و خالی از هر گونه ناسپاسی)».
	صبر، یک رفتار و عمل زیبا در برابر ناخوشی‌ها	پس، صبر زیباست.	﴿جَاءُوا عَلٰی قَمِيصِهِ يَدْمٌ كَذِبٌ قَالَ بَلْ سَوَّاتُ لَكُمْ اَنْفُسَكُمْ اَمْرًا فَصَبِرْ جَمِيلًا وَاللَّهُ الْمُسْتَعَانُ عَلٰی مَا تَصِفُونَ﴾ (یوسف/۱۸)؛ «و با خون دروغ بر پیراهن او آمدند. گفت: بلکه خود شما از شما چیزی خواستید، پس صبر زیباست...».

راهکارهای تقویت صبر، مدلی عمومی برای تمامی افراد ارائه می‌کند که به کمک الگوی استنجاجی فرانکنا در این بخش با استنتاج و استدلال راهکارهایی برای معلمان نیز بیان شده است.

الف. یاری خواستن از خداوند و عبادت و راز و نیاز

اولین راهکار برای تقویت صبر و شکیبایی، یاری خواستن از خدا برای ایجاد ظرفیتی است که بتوان در برابر عواملی که صبر را تضعیف می‌کنند، پایدار ماند که در آیه ۱۸ سوره

یوسف که می‌فرماید: «من صبر جمیل (شکیبایی خالی از ناسپاسی) خواهم داشت و در برابر آنچه می‌گوئید، از خداوند یاری می‌طلبم» (یوسف / ۱۸). در کار معلمی، به واسطه ارزش مدار بودن این شغل و توصیه‌ای که برای آن شده‌است، معلمان می‌توانند با توصیه‌ی یک الگوی معنوی و اعتقادی از شغلشان، باورهایی را توسعه دهند که ناظر بر یاری خواستن از خدا برای پرورش دانش‌آموزانی به سوی حیات طیبه است.

ب. سفارش کردن یکدیگر به صبر و ایستادگی

در آیه ۳ سوره عصر آمده‌است: «مگر کسانی که گرویده و کارهای شایسته کرده‌اند و همدیگر را به حق سفارش و به شکیبایی توصیه نموده‌اند». لذا سفارش یکدیگر به صبر و شکیبایی، شبکه‌ی مثبتی از این رفتار و خصلت را توسعه می‌دهد که می‌تواند منجر به تقویت صبر گردد. یکی دیگر از راهکارهای تقویت صبر معلمان دوره‌ی ابتدایی، سفارش یکدیگر به صبر و ایستادگی در حرفه و شغل است؛ چراکه این شغل، نتایج بلندمدت خود را در نتیجه صبر و حوصله در این کار دریافت خواهد کرد؛ به‌ویژه معلمان ابتدایی که ماهیت کارشان وابستگی زیادی به صبر و ایستادگی دارد و شبکه‌ی معلمان ابتدایی می‌توانند از این گفتمان برای تقویت صبر و ایستادگی خود استفاده کنند.

ج. یادآوری آثار و فواید صبر و شکیبایی

در قرآن کریم آمده‌است: «شکیبا باش، که خداوند پاداش نیکوکاران را ضایع نمی‌کند» (هود / ۱۱۵). یا در جایی دیگر اشاره شده‌است که «بی‌تردید، شکیبایان پاداش خود را بی‌حساب (و) به تمام خواهند یافت» (الزمر / ۱۰). چنین آیاتی این استنتاج را به دست می‌دهند که یادآوری آثار و فواید صبر و شکیبایی، منجر به توسعه این خصلت و رفتار خواهد شد. در شغل و حرفه معلمی نیز یادآوری آثار و فواید صبر مفید است که نه تنها دستاوردهای فردی دارد، بلکه باعث به ثمر نشستن حرفه و شغل معلمی، یعنی پرورش انسان‌هایی فرهیخته و مؤمن خواهد شد. هنگامی که معلمان اثر صبر و حوصله خود را در

تعلیم و تربیت دانش آموزان مرور کنند، به تقویت این خصلت و رفتار در آن‌ها کمک خواهد نمود.

۷. الگوگیری و پیروی از الگوهای صبر

از صبر به عنوان یک خصلت و رفتار متعالی که در بسیاری از پیامبران و اولیای الهی برجسته بوده است، می‌توان الگو گرفت و شواهد و مصادیق فراوانی در قرآن کریم دارد که مستقیم به آن‌ها اشاره شده است؛ به عنوان مثال، آمده است: «و اسماعیل و ادريس و ذالکفل را (به یاد آور) که همه از صابران بودند» (الانبیاء / ۸۵). می‌توان از این الگوها و اطلاعات و توضیحاتی که در دسترس است، نمونه‌هایی را معرفی کرد که سبب تقویت صبر این افراد گردد، یا انسان با دیدن چنین الگوهایی، باور بیشتری به صبر کردن پیدا کند. در شغل معلمی نیز نه تنها استناد و اتکا به الگوهای قرآنی و انبیاء الهی می‌توان پرداخت که چراغ راه هدایت و پرورش خصلت‌های متعالی، مثل صبر و شکیبایی هستند، بلکه می‌توان از نمونه‌های موجود، صبر و شکیبایی در تعلیم و تربیت یاد گرفت و به عنوان نمونه بهره برد.

جدول ۲: استخراج کدها و مقوله‌های راهکارهای تقویت صبر در قرآن کریم

مقوله	مفهوم	کد	واحد معنا
یاری خواستن از خداوند و عبادت و راز و نیاز	یاری خواستن از خدا	یاری گرفتن از خدا در برابر گفته‌ها و درخواست‌ها	﴿جَاءُوا عَلَىٰ قَمِيصِهِ يَدْمٌ كَذِبٌ قَالَ بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ أَنفُسُكُمْ أَمْراً فَصَبْرٌ جَمِيلٌ وَاللَّهُ الْمُسْتَعَانُ عَلَىٰ مَا تَصِفُونَ﴾ (یوسف / ۱۸)؛ «من صبر جمیل (شکیبایی خالی از ناسپاسی) خواهم داشت و در برابر آنچه می‌گویند از خداوند یاری می‌طلبم».
	۱. کمک گرفتن از نماز	از صبر و نماز کمک بگیرید	﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ إِنَّ اللَّهَ مَعَ

	<p>۲. استعانت به صبر</p>		<p>الصَّابِرِينَ ﴿البقره / ۱۵۳﴾؛ «ای افرادی که ایمان آورده‌اید! از صبر (و استقامت) و نماز کمک بگیرید؛ (زیرا) خداوند با صابران است».</p>
	<p>۱. کمک گرفتن از نماز ۲. استعانت به صبر ۳. فروتنی</p>	<p>کمک گرفتن از صبر و نماز همراه با فروتنی</p>	<p>﴿وَأَسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ وَإِنَّهَا لَكَبِيرَةٌ إِنَّآ عَلَىٰ لُخَّاسِعِينَ﴾ (البقره / ۴۵)؛ «از صبر و نماز یاری جوید و به‌راستی این گران است مگر بر فروتنان».</p>
<p>سفرش به صبر و ایستادگی</p>	<p>۱. سفارش به صبر ۲. سفارش به پروای الهی ۳. سفارش به ایستادگی</p>	<p>صبر کنید و ایستادگی ورزید و از خدا پروا نمایید</p>	<p>﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اصْبِرُوا وَصَابِرُوا وَرَابِطُوا وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ﴾ (آل عمران / ۲۰۰)؛ «ای کسانی که ایمان آورده‌اید، صبر کنید و ایستادگی ورزید و مرزها را نگهداری کنید و از خدا پروا نمایید. امید است که رستگار شوید».</p>
	<p>۱. دعوت به حق ۲. سفارش به شکیبایی</p>	<p>همدیگر را به حق سفارش و به شکیبایی توصیه کرده‌اند.</p>	<p>﴿إِنَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَتَوَّاصُوا بِالْحَقِّ وَتَوَّاصُوا بِالصَّبْرِ﴾ (العصر / ۳)؛ «مگر کسانی که گرویده و کارهای شایسته کرده‌اند و همدیگر را به حق سفارش و به شکیبایی توصیه نموده‌اند».</p>

الگوگیری و پیروی از الگوهای صبر	<p>۱. معرفی الگو و نمونه‌های صبر و پیروی از آنها</p>	<p>و اسماعیل و ادریس و ذالکفل را به یاد آور.</p>	<p>﴿وَأَسْمَاعِيلَ وَإِدْرِيسَ وَذَا الْكِفْلِ كُلٍّ مِنَ الصَّابِرِينَ﴾ (الأنبياء / ۸۵)؛ «و اسماعیل و ادریس و ذالکفل را (به یاد آور) که همه از صابران بودند».</p>
	<p>۱. تمسک به الگوهای صبر و شکیبایی و اطاعت الهی</p>	<p>انشالله مرا از شکیبایان خواهی یافت</p>	<p>﴿فَلَمَّا بَلَغَ مَعَهُ السَّعْيَ قَالَ يَا بُنَيَّ إِنِّي أَرَى فِي الْمَنَامِ أَنِّي أَذْبَحُكَ فَانظُرْ مَاذَا تَرَى قَالَ يَا لَيْتَ افْعَلْ مَا تُؤْمَرُ سَتَجِدُنِي إِن شَاءَ اللَّهُ مِنَ الصَّابِرِينَ﴾ (الصفات / ۱۰۲)؛ «و وقتی با او به جایگاه سعی رسید. گفت: ای پسرک من، من در خواب [چنین] می‌بینم که تو را سر می‌برم. پس بین چه به نظرت می‌آید. گفت ای پدر من، آنچه را مأموری بکن. ان شاء الله مرا از شکیبایان خواهی یافت».</p>
یادآوری آثار و فواید صبر و شکیبایی	<p>صبر و شکیبایی عملی ارزشمند و شایسته پاداش</p>	<p>کسانی که شکیبایی کردند.</p>	<p>﴿مَا عِنْدَكُمْ يَنْفَدُ وَمَا عِنْدَ اللَّهِ بَاقٍ وَنَجْزِينَ الْمَدِينِ صَبَرُوا أَجْرَهُمْ بِأَحْسَنَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ﴾ (النحل / ۹۶)؛ «و قطعاً کسانی را که شکیبایی کردند، به بهتر از آنچه عمل کردند، پاداش خواهیم داد».</p>

	<p>شکیبایی عملی ارزشمند و شایسته پاداش</p>	<p>شکیبایان پاداش خود را دریافت می کنند.</p>	<p>﴿قُلْ يَا عِبَادِ الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا رَبَّكُمْ لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا فِي هَذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةٌ وَأَرْضُ اللَّهِ وَاسِعَةٌ إِنَّمَا يُوَفَّى الصَّابِرُونَ أَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ﴾ (الزمر / ۱۰)؛ «بی تردید، شکیبایان پاداش خود را بی حساب (و) به تمام خواهند یافت».</p>
	<p>۱. شکیبایی، وسیله عاقبت بخیری و پاداش الهی</p>	<p>شکبیا باش، که خداوند پاداش نیکوکاران را ضایع نمی کند.</p>	<p>﴿وَأَصْبِرْ فَإِنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ﴾ (هود / ۱۱۵)؛ «و شکبیا باش که خداوند پاداش نیکوکاران را ضایع نمی کند».</p>

۸. نتیجه

پژوهش حاضر با هدف تبیین مبانی فلسفی انسان صبور در قرآن کریم و ارائه راهکارهای تقویت صبر در معلمان دوره اول ابتدایی صورت گرفته است. یافته‌های تحقیق در عرصه‌های مختلفی انجام شده است و از زوایای مختلف صبر و انسان صبور را واکاوی کرده است. دیدگاه و نگرش فلسفی به موضوعات، منجر به شناخت زیربناها و ریشه‌های آن پدیده شده، هر آنچه بر مبنای یک فلسفه درست تبیین گردد، به احتمال بیشتری اثربخش و کارآمد خواهد بود. پژوهش‌ها با تمرکز بر صبر و ویژگی‌های آن تلاش نموده‌اند که راه‌حل‌های قابل استفاده‌ای را در فرایند تعلیم و تربیت فراهم نمایند. با وجود این، تحقیقات کمی به فلسفه و زیربنای این موضوع پرداخته‌اند که با مورد توجه قرار دادن آن بتوانند ماهیت صبر، ویژگی‌های انسان صبور و راهکارهای تقویت صبر را شناسایی کنند.

نتایج تحقیق حاضر در شناسایی مبانی فلسفی انسان صبور در عرصه‌های اصلی فلسفه نشان داد که جهان‌شناسی، معرفت‌شناسی، انسان‌شناسی، زیباشناسی و مانند این عرصه‌ها

درباره صبر، آثار و نشانه‌های خوبی را در آیات به خود اختصاص داده‌است. شناخت جهانی که در آن پاداش نیکی در برابر صبر رخ می‌دهد، به روز قیامت باور وجود دارد، فرجام و عاقبت دنیا برای پرهیزگاران و صابران است، صبر فراخوان‌کننده پاداش الهی بوده، صبر کردن و کارهای شایسته در این جهان وسیله آموزش و پاداش است و سرانجام، صبر وسیله تحقق آمال و خواسته‌هاست، تصویری از جهان را ارائه می‌دهد که فلسفه صبر و ویژگی‌های انسان صبور را به تصویر می‌کشد، یا در ادامه، نقش بی‌بدیل شناخت و معرفت در درک صبر و روش پی بردن به آن با مفاهیمی از جمله صبر مبتنی بر شناخت و معرفت، صبر مبتنی بر باور و ایمان آگاهانه، صبر مبتنی بر امید و پیروزی، صبر دوستی با خدا، صبر اطاعات از خدا و رسول خدا^(ص)، صبر جلوگیری از نزاع و سُستی در کارها و صبر زمینه‌ای برای معرفت و آگاهی به نمایش می‌گذارد که از آن به معرفت‌شناسی در زمینه صبر و ویژگی‌های انسان صبور اشاره دارد. مختصات انسان در ارتباط با مفهوم صبر اینگونه قابل تشریح است که انسان صبور، هدایت‌طلب و آموزش‌خواه است. بدین وسیله، انسان تعریف می‌شود که از آن به انسان‌شناسی یاد می‌گردد. اینکه صبر یک ارزش است، یا ارزش‌آفرینی می‌کند، نیز از دیگر مبانی فلسفی بوده‌است که از آن به ارزش‌شناسی یاد می‌شود؛ به عنوان مثال، شناسایی شد که صبر و شکیبایی ارزش‌آفرین برای نبوت است. صبر و شکیبایی، عملی ارزشمند و شایسته پاداش و سرچشمه دور شدن بدی‌ها و دریافت پاداش الهی است. سرانجام، صبر تعبیر یک معرفت و عمل زیبا را توضیح می‌دهد که از آن به مبانی زیباشناسی صبر یاد می‌شود. پژوهش‌هایی که با این نگاه به صبر و فلسفه آن پردازند، اندک‌شمارند، اگرچه پژوهش‌های درخور توجهی به فلسفه صبر پرداخته‌اند.

در پایان، نتایج تحقیق حاضر بر ارائه راهکارهایی برای تقویت صبر معلمان ابتدایی متمرکز شده‌است. معلمان ابتدایی به واسطه نوع کار و نوع ویژه مخاطب خود نیازمند صبر بسیار زیادی هستند، تا در حین آموزش و تدریس بتوانند این ویژگی و خصلت را از خود بروز دهند. یادگیرندگان این رده سنی، به گونه‌ای رفتار و تعامل می‌کنند که صبر و

شکیبایی فرد را ممکن است تحت تأثیر قرار دهد و ضروری است که معلمان بتوانند صبر خود را تقویت نمایند.

به کمک استنتاج حاصل از الگوی تحلیلی فرانکنا، راهکارهایی که خود می‌تواند از اجزا و مصادیق زیادی تشکیل شود شناسایی شد. یاری خواستن از خداوند و عبادت و راز نیاز که برای تبیین این راهکار مفاهیمی مانند یاری خواستن از خدا، کمک گرفتن از نماز و استعانت به صبر و فروتنی شناسایی شده‌است، می‌تواند در حرفه معلمی کاربرد داشته باشد؛ آن هم برای مخاطبانی که در نهایت پاکی نفس و زلالی قلب هستند. اگر شغل انبیاء را معلمی و به کمال رساندن اخلاق پسندیده بدانیم، توفیق در این کار، نیازمند یاری خواستن از خداوند متعال و عبادت و راز و نیازی است که به سبب اعتقادی و مسائل روان‌شناختی معلم را برای حضور مؤثر در کلاس درس آماده کند. از دیگر راهکارها می‌توان به سفارش به صبر و ایستادگی در شغل معلمی اشاره کرد که می‌توان به سفارش به صبر، سفارش به پروای الهی، سفارش به ایستادگی، دعوت به حق و مانند آن در شغل معلمی پرداخت. مسلماً الگوگیری و پیروی از الگوهای صبر که نمونه‌های زیادی از آن در قرآن نقل شده‌است، یک روش و راهکار مناسب برای صبر کردن و آموزش صبر نیز می‌باشد. سرانجام، یادآوری آثار و فواید صبر و شکیبایی که معلم را به نتیجه کارش امیدوار کرده، در او احساس خوبی به وجود می‌آورد، می‌تواند راه‌حل مناسبی برای تقویت صبر در معلمان ابتدایی باشد. به طور کلی، می‌توان پیشنهادهای زیر را برای ذی‌نفعان پژوهش حاضر بیان کرد:

* با تکیه بر مبانی فلسفی صبر شناسایی شده که در حوزه‌های هستی‌شناسی، معرفت‌شناسی، انسان‌شناسی، ارزش‌شناسی و زیباشناسی در این پژوهش شناسایی شده‌است، معلمان نیز نسبت به این مبانی اطلاع‌رسانی و آگاه‌سازی صورت گیرد و در دوره‌های توانمندسازی معلمان به این ابعاد پرداخته شود.

* با توجه به راهکارهای شناسایی شده برای صبر و شکیبایی، ضروری است این راهکارها به معلمان آموزش داده شود، تا در شغل خودشان که پرورش دانش‌آموزان

خردسال است، مورد استفاده قرار دهند. راهکار یاری خواستن از خداوند و عبادت و راز و نیاز، سفارش به صبر و ایستادگی، الگوگیری و پیروی از الگوهای صبر، یادآوری آثار و فواید صبر و شکیبایی، از جمله راهکارهایی هستند که لازم است معلمان در آنها مسلط شده، در آموزش و تدریس خود نیز به کار برند.

با توجه به محدودیت‌های پژوهش حاضر و روشنگری‌هایی که این پژوهش به وجود آورد، می‌توان پیشنهادهایی پژوهشی نیز به شرح زیر ارائه نمود که مورد استفاده متولیان و پژوهشگران این حوزه قرار گیرد:

- * پیشنهاد می‌شود در تحقیقات آتی به تفسیرهای متعددی از قرآن کریم رجوع شود، تا ابعاد مختلف صبر و انسان‌صبور در قرآن شناسایی و مورد استفاده قرار گیرد.
- * پیشنهاد می‌شود روش‌های تحلیلی مختلفی علاوه بر روش تحلیل محتوای عرفی و فرانکنا استفاده شود، تا نتایج متفاوت و روشنگرانه دیگری نیز حاصل گردد.
- * پیشنهاد می‌شود در تحقیقات بعدی، از مصاحبه با صاحب‌نظران و معلمان با تجربه و متخصص در زمینه پژوهش نیز استفاده شود، تا مصادیق عملی بیشتری در شغل معلمان ابتدایی شناسایی گردد.

تعارض منافع

تعارض منافع ندارم.

سپاسگزاری

از دانشگاه علامه طباطبائی و دانشکده روانشناسی و علوم تربیتی برای حمایت‌های معنوی این پژوهش تشکر می‌نمایم.

ORCID

Sadrudin Shariati

Ahmad Selahshuri

Ibrahim Naimi

Afsaneh Tondrow

<https://orcid.org/0000-0003-1382-2719>

https://orcid.org/0000_0002_2582_1273

<https://orcid.org/0000-0001-7582-765X>

منابع

قرآن کریم.

- ابن منظور، محمد بن مکرم. (۱۴۰۵ ق.). *لسان العرب*. ج ۴. قم: نشر ادب حوزه.
- انصاریان، حسین. (بی تا). *زیبایی‌های اخلاق*. قم: مؤسسه علمی و تحقیقاتی دار العرفان.
- تقی زاده، محمد احسان و اکرم حسین زاده. (۱۳۸۸). *اخلاق اسلامی*. تهران: انتشارات پیام نور.
- جوادی آملی، عبدالله. (۱۳۹۵). *تفسیر تسنیم*. قم: اسراء.
- _____ . (۱۳۸۸). «استعانت به صبر و نماز». *پاسدار*. س ۲۸. ش ۳۳۴. صص ۹-۶.
- جوهری، اسماعیل بن حماد. (بی تا). *صحاح اللغة*. ج ۲. بیروت: دار الفکر.
- حاجی آبادی، علی و اصغر هادی. (۱۳۹۷). «معناشناسی صبر در قرآن». *پژوهش‌های قرآنی*. س ۲۳. ش ۱. صص ۱۵۰-۱۷۳.
- خداوردی، زهرا. (۱۳۹۷). «بررسی انواع صبر در آیات و روایاتم». *کنفرانس ملی علوم اسلامی و پژوهش‌های دینی*. کرج.
- دهخدا، علی اکبر. (۱۳۷۷). *لغتنامه*. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- راغب اصفهانی، حسین. (۱۳۷۵). *المفردات الفاظ القرآن*. تهران: انتشارات مرتضوی.
- رشاد، علی اکبر. (۱۳۸۰). *دانشنامه امام علی علیه السلام*. تهران: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- رشاد، علی اکبر. (۱۳۸۰). *دانشنامه امام علی (ع)*. تهران: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- رضایی، محمد. (۱۳۸۹). *بهداشت روان*. قم: پژوهش‌های تفسیر و علوم قرآنی.
- شمشیری، بابک. (۱۳۹۰). *تعلیم و تربیت از منظر عشق و عرفان*. تهران: طهوری.
- شمشیری، بابک و علی شیروانی شیرازی. (۱۳۹۰). «مفهوم صبر در قرآن و دلالت‌های فلسفی و تربیتی آن». *تربیت اسلامی*. س ۶. ش ۱۳. صص ۷۹-۹۸.
- شمشیری، بابک و علی شیروانی شیرازی. (۱۳۹۰). «مفهوم صبر در قرآن و دلالت‌های فلسفی و تربیتی آن». *تربیت اسلامی*. س ۶. ش ۱۳. صص ۸۵-۹۶.
- علاء الدین، سید محمدرضا و محمدرضا ستوده‌نیا. (۱۳۹۸). «سیر تحلیلی رفتار صبر به ترتیب نزول و کاربست‌های آن در تربیت اعتقادی». *پژوهشنامه قرآن و حدیث*. س ۱۳. ش ۲۵. صص ۱۶۵-۱۹۳.
- فراهیدی، خلیل بن احمد. (۱۴۱۰ ق.). *العین*. ج ۷. قم: هجرت.

گراوند، منیژه و عباس عباسپور. (۱۳۹۱). «مقایسه اثربخشی معلمان جذب شده از مراکز تربیت معلم و حق التدریس از دیدگاه مدیران مدارس راهنمایی شهر تهران». *روانشناسی تربیتی*. س ۲۴. ش ۸. صص ۱۰۰-۱۲۰.

مطوری، علی، محمدجواد سامی و علیرضا خنشا. (۱۳۹۸). «نقش صبر در تربیت اسلامی فرزندان با الگوی پذیری از آیه ۱۳۲ طه». *تفسیر پژوهی*. س ۱۱. ش ۶. صص ۱۱۷-۱۳۱.

مظفری پور، روح الله. (۱۳۹۵). «تبیین ویژگی های معلم کاریزماتیک به عنوان الگویی از معلم اثربخش». *نوآوری های آموزشی*. س ۱۵. ش ۵۸. صص ۱۳۵-۱۵۰.

مونسیان، محبوبه. (۱۳۹۹). «صبر و جلوه های آن در به ثمر رسیدن نفس انسانی به کمال مطلوب در قرآن کریم». *سومین همایش ملی پژوهش های قرآنی*. تهران.

نصر، مصطفی و عبدالرسول پاسالاری. (۱۳۹۹). «ارتباط متقابل صبر و علم و تأثیر آن در فرایند تعلیم». *ششمین همایش ملی پژوهش های نوین در حوزه علوم انسانی و مطالعات اجتماعی*. ایران. تهران.

Bibliography

The Holy Quran.

- Aladdin, Seyyed Mohammad Reza and Mohammad Reza Sotoudhnia. (2018). "Analytical Course of Patience Behavior in Descending Order and its Applications in Religious Education". *Qur'an and Hadith Research Paper*. Vol. 13. No. 25. Pp. 165-193. [In Persian].
- Ansarian, Hossein. (ND). *The Beauties of Morality*. Qom: Dar Al-Irfan Scientific and Research Foundation. [In Persian].
- Ibn Manzoor, Mohammad ibn Mokarram. (1405 AH). *Lesan al-Arab*. C. 4. Qom: Adab Hoza Publishing House. [In Persian].
- Dekhoda, Ali Akbar. (1377). *Loghatnameh*. Tehran: Tehran University Press. [In Persian].
- Farahidi, Khalil ibn Ahmad. (1410 AD). *Al-Aein*. Vol. 7. Qom: Hejrat. [In Persian].
- Garavand, Manijeh and Abbas Abbaspour. (2011). "Comparison of the Effectiveness of Teachers Recruited from Teacher Training and Teaching Centers from the Point of View of Middle School Principals in Tehran". *Educational Psychology*. Vol. 24. No. 8. Pp. 100-120. [In Persian].

- Hajiabadi, Ali and Asghar Hadi. (2017). "The Semantics of Patience in the Qur'an". *Quranic Studies*. Vol. 23. No. 1. Pp. 173-150. [In Persian].
- Javadi Amoli, Abdollah. (2015). *Tafsir-e Tasnim*. Qom: Israa. [In Persian].
- . (1388). "Getting help from Patience and Prayer". *Pasdar*. Vol. 28. No. 334. Pp. 6-9. [In Persian].
- Johari, Ismail ibn Hammad. (ND). *Sehah al-loghat*. Vol. 2. Beirut: Dar al-Fakr. [In Arabic].
- Khodaverdi, Zahra. (2017). "Examining the Types of Patience in my Verses and Hadiths". *National Conference of Islamic Sciences and Religious Studies*. Karaj. [In Persian].
- Motahhari, Ali, Mohammad Javad Sami & Alireza Khansha. (2018). "The Role of Patience in the Islamic Upbringing of Children by Following the Example of Verse 132 of Taha". *Interpretive Research*. Vol. 11. No. 6. Pp. 117-131. [In Persian].
- Mozaffaripour, Ruhollah. (2015). "Explaining the Characteristics of a Charismatic Teacher as a Model of an Effective Teacher". *Educational Innovations*. Vol. 15. No. 58. Pp. 135-150. [In Persian].
- Monesian, Mahboobeh. (2019). "Patience and its Manifestations in the Fruition of the Human Soul to the Desired Perfection in the Holy Quran". *The Third National Conference of Quranic Researches*. Tehran. [In Persian].
- Nasr, Mostafa and Abdul Rasul Pasalari. (2019). "Interrelation between Patience and Knowledge and its Effect in the Education Process". *The Sixth National Conference of Modern Researches in the Field of Humanities and Social Studies of Iran*. Tehran. [In Persian].
- Ragheb Esfahani, Hossein. (1375). *Mofradat-e Alfaz al-Qur'an*. Tehran: Mortazavi Publications. [In Persian].
- Rashad, Ali Akbar. (1380). *Daneshnameh Imam Ali (pbuh)*. Tehran: Research Institute of Islamic Culture and Thought. [In Persian].
- Rezaei, Mohammad. (1389). *Mental Health*. Qom: Researches on Tafsir and Quranic Sciences. [In Persian].
- Shamshiri, Babak. (1390). *Education from the Perspective of Love and Mysticism*. Tehran: Tahori. [In Persian].

- Shamshiri, Babak and Ali Shirvani Shiri. (1390). "The Concept of Patience in the Qur'an and its Philosophical and Educational Implications". *Islamic Education*. Vol. 6. No. 13. Pp. 79-98. [In Persian].
- Shamshiri, Babak and Ali Shirvani Shiri. (1390). "The Concept of Patience in the Qur'an and its Philosophical and Educational Implications". *Islamic Education*. Vol. 6. No. 13. Pp. 85-96. [In Persian].
- Taghizadeh, Mohammad Ahsan and Akram Hosseinzadeh. (1388). *Islamic Ethics*. Tehran: Payam-e Noor Publications. [In Persian].

استناد به این مقاله: شریعتی، سید صدرالدین، سلحشوری، احمد، نعیمی، ابراهیم و تندرو، افسانه. (۱۴۰۱). "تبیین مبانی فلسفی انسان صبور در قرآن کریم و راهکارهای تقویت صبر"، دوفصلنامه علمی سراج منیر، ۱۳(۴۵)، ۸۴-۵۵.

DOI: 10.22054/ajsm.2023.70927.1878

Seraje Monir is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.